

Post Scriptum

DE KLEINE KRANT VAN DE GROTE WINKLER PRINS

Bij de voltooiing van de Grote Winkler Prins zevende druk

Dit bulletin, dat het laatste van de twintig delen van de Grote Winkler Prins begeleidt, is bedoeld als een post scriptum bestemd voor de gebruiker. Ruim tien jaar lang hebben vele honderden mensen vele duizenden uren besteed aan de bouw van dit verzamelwerk, dat nu compleet in uw kast staat.

Een 'auteurscollectief' van deze omvang voert onvermijdelijk tot een zekere mate van anonimiteit. En anonimiteit heeft de schijn van het onpersoonlijke. In werkelijkheid is de Grote Winkler Prins het resultaat van de samensmelting van hoogst individuele prestaties en betrokkenheid.

Dit blad is voor wie niet alleen het bos, maar ook de bomen wil zien. Het is een selectie uit persoonlijke gedachten en ideeën van de makers. Een kijkje in de keuken ook, wanneer u zich wellicht ooit hebt afgevraagd 'hoe zou dat in zijn werk gaan?' Een verklaring ten slotte waarom wij uw geduld misschien op de proef hebben moeten stellen. Kortom: een post scriptum dat al wat geschreven werd tussen A en Z van een persoonlijke eindsignatuur wil voorzien.

DE REDACTIE

Een monument van de gehele wetenschap en cultuur van het Nederlandse taalgebied, nationaal van opzet en internationaal van visie. Zo kondigde, nu tien jaar geleden, een ambitieuze prospectus de zevende druk van de Grote Winkler Prins aan. Vandaag is de uitgave voltooid. De gebreken die erin schuilen, ontveinzen wij ons niet. De kwaliteiten behoeven, zoals goede wijn, geen krans. Wel mag benadrukt worden dat het werk, zoals het daar staat met zijn twintig forse delen, het beoogde doel heeft bereikt: de grote, geheel oorspronkelijke encyclopedie van de Lage Landen te zijn, geconcipieerd voor die landen en open op de wereld. En niet te vergeten: geworteld en gegroeid in die landen. Het is dat aspect waarop de hoofdredactie bij de voltooiing van haar taak de aandacht zou willen vestigen. De samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen, die in de zevende druk een zo hechte vorm kreeg, heeft al haar geschiedenis. Stelde Antony Winkler Prins ruim honderd jaar geleden zijn encyclopedie uitsluitend voor Nederland samen, in de vijfde druk (1932-1938) begon Vlaanderen zijn bijdragen te leveren. De twee 'redacteuren voor Vlaanderen' die de medewerkerslijst vermeldt, werden gesecondeerd

door een zeventigtal Vlaamse medewerkers. In de zesde druk werd een Vlaming in de driekoppige hoofdredactie opgenomen en verdubbelde het aantal medewerkers, voor de nu pas voltooide zevende druk trok het Vlaamse redactie bureau 19 adviseurs en 350 geleerden en publicisten aan, die een integrerend aandeel hadden in het totale werk.

Als het ingevoerde systeem dat wederzijdse inbreng en kritiek wilde garanderen, niet helemaal waterdicht heeft gewerkt, dan is dat alleen aan de menselijke onvolkomenheid te wijten. Zeker niet aan gebrekkige verstandhouding in de samenwerking. Sinds lange tijd staat de gemeenschappelijke werkzaamheid in het teken van de spreuk van de te Leuven geboren, een tijdje te Antwerpen bij Plantijn tewerkgestelde en ten slotte te Leiden gevestigde Louis Elsevier, de eerste figuur van het wereldberoemde drukkers- en uitgeversgeslacht: *Concordia res parvae crescunt*, d.i. door eendracht groeien kleine dingen, – bij voorbeeld 100 000 trefwoorden tot een modern standaardwerk van internationale allure ten bate van de gemeenschappelijke beschaving van de Lage Landen.

DE HOOFDREDACTIE

De hoofdredactie van de zevende druk van de Grote Winkler Prins (van links naar rechts): prof. dr. H. A. Lauwerier (Amsterdam), prof. dr. R. F. Lissens (Brussel), prof. dr. A. J. Wiggers (Amsterdam), prof. dr. G. A. Kooy (Amsterdam) en prof. dr. A. Devreker (Brussel).

Het Winkler Prins-monument op het Frederiksplein te Amsterdam, opgericht ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Winkler Prins Encyclopedieën. Het werd ontworpen door André Volten en op 9 oktober 1970 door Elsevier overgedragen aan de gemeente Amsterdam.

Monnikenwerk?

Jazeker, een encyclopedie maken is monnikenwerk. Het is zeer wel denkbaar dat de scriptoria der middeleeuwse abdijen bevolkt werden door mensen die een zekere verwantschap hadden met de encyclopediemakers van nu: dezelfde gespannen aandacht voor het detail, voor de niet inwisselbare eigen inhoud van ieder woord, dezelfde schroom voor het 'bijbeleffect' van hun produkt.

Er zijn meer vergelijkingen mogelijk tussen encyclopedisten van nu en arbeiders uit de historie: de honderden die jarenlang met persoonlijke inzet hun steentjes bijdroegen aan de bouw van een ten slotte anonieme Egyptische piramide of vrijwel anonieme gotische kathedraal, zou het die mutatis mutandis in wézen anders vergaan zijn? Ook daar was immers sprake van een uitermate complex iets dat in relatief lange tijd door zeer veel eigenzinnige persoonlijkheden gemaakt moest worden tot een harmonieus 'monolithisch' monument.

U vindt deze vergelijkingen onbescheiden en misschien zijn ze dat ook. Maar toch, zoals de kathedralenliefhebber zijn voorkeuren ontdekt in het woud van gebeeldhouwde kapitelen, gargouilles en pinakels, zo zal de encyclopediëkenner in het snoer van artikelen de parels weten te ontdekken, de stukken met visie, met zeggingskracht, met bezonken inzicht, de wat vermetele passages en die met ingehouden humor of ironie. Want anders dan een dorre databank, waarin mechanische registratie van feiten plaatsvindt, is de encyclopedie een weliswaar beheerst en gecontroleerd, maar door mensen gemaakt portret van wat de mens vermag, hoopt, lijdt, beleeft en ondervindt. Een encyclopedie is een document van de tijd, kan zich niet beperken tot het registreren van onaantastbare, want te kwantificeren of controleren feiten, maar moet ook de hypothesen durven vastleggen die opgeld doen in de periode van haar ontstaan. In een goede encyclopedie is de dateerbaarheid een pluspunt, zoals bij ieder werk van betekenis, en die dateerbaarheid ontstaat door het persoonlijkheidsgehalte van de bijdragen. Niet mediocre, vrijblijvende informatie maar durf en visie hebben de Encyclopédie aller tijden, die van Diderot en d'Alembert, haar onwegdenkbare plaats in de cultuurgeschiedenis gegeven. Dat toekomstige cultuurhistorici, meer dan tot nu toe het geval was, grote, oorspronkelijk geconcipeerde encyclopediëën zullen betrekken in hun onderzoek naar de gedachtenwereld en de onderstromen in een bepaald tijdsgewricht, is een al meer geuit vermoeden.

Daarnaast is en blijft de encyclopedie natuurlijk de vraagbaak, waarin alles zo vreselijk precies genoteerd staat dat de quizmaster er de micro-afdruk van in de palm van zijn hand zou willen schrijven. Wanneer schreef Shakespeare zijn *Hamlet*, hoeveel inwoners heeft Göteborg, wie was de moeder van prins Maurits, sinds wanneer is Mauritanië onafhankelijk? En ook achter die duizenden en duizenden gegevens, verborgen in droog gemerkte bolsters: van Calt tot Coui, van Coul tot Egy, van Ehe tot Fyt, steken werelden voor wie zijn fantasie een handje wil helpen. Sartre beschrijft in *Les mots* hoe hij als kleine jongen de boekenkast van zijn grootvader als een 'mager universum' ervoer vergeleken bij dat wat de encyclopedie hem openbaarde... 'je had het traject Ci-D, het traject Pr-Z, met hun fauna en hun flora, hun steden, hun grote mannen en hun veldslagen...' Hij torste dan moeizaam zo'n willekeurig zwaar deel naar de schrijftafel van zijn grootvader en dan begon het: 'ik diepte er échte vogels uit op, ik maakte jacht op werkelijke vlinders die op echte bloemen zaten. Mensen en dieren waren daar in werkelijkheid: de afbeeldingen waren hun lichaam, de tekst was hun ziel, hun eigen wezen; buitenshuis kwam men alleen slappe aftreksels tegen die deze archetypen min of meer benaderden zonder aan hun volmaaktheid te kunnen tippen.'

Wij weten het zo langzamerhand, een encyclopedie – spectacle coupé van het menselijk bedrijf – stelt aan haar samenstellers zware, want tegenstrijdige eisen, samen te vatten in een ongewoon dualistisch begrippenpaar: strakke zelfdiscipline en inspirerende verbeeldingskracht. Voor al diegenen – onze onvolprezen auteurs – die ons in het ene zijn gevolgd en in het andere zijn voorgedaan, past hier een woord van dank en respect.

TILLYMARIJN MENGELBERG

De twee mensen die het slagschip Winkler Prins zevende druk jarenlang hebben gestuurd: André With, eerst hoofd van de Winkler Prins redactie, thans een der uitgevers van Elseviers naslagwerken, en Tillymarijn Mengelberg, die de leiding van de redactie van hem heeft overgenomen.

De Winkler Prins is geen meneer, hoewel....

De krant, zegt men, is een meneer. De Winkler Prins encyclopedie is géén meneer, dwz. geen meneer die eigen opvattingen propageert, noch een meneer wiens mening in omstreden kwesties bij voorbaat vaststaat. Dat neemt niet weg dat de Winkler Prins door zeer bepaalde, zeer individuele personen wordt gemaakt, die in het boek ook met name worden genoemd. De Winkler Prins verschijnt dus niet anoniem, zulks in tegenstelling tot verscheidene andere grote encyclopediëën in binnen- en buitenland. Er is een lange, zorgvuldig bijgehouden lijst van medewerkers met vermelding van ieders specialisme, soms met exacte opgave van het artikel of de artikelen waaraan de desbetreffende auteur heeft meegewerkt. Bovendien zijn vele artikelen ondertekend. Dat is reeds een lange traditie in de lange geschiedenis van de Winkler Prins, waaraan de redactie nog steeds waarde hecht.

Een signatuur plaatst een mededeling in een bepaald licht en voegt daarmee iets wezenlijks toe aan de informatie. Het is bij voorbeeld bij artikelen als *Reformatie*, *Bernardus van Clairvaux* e.d. voor de lezer belangrijk te weten of zij geschreven zijn door een reformatorisch dan wel een katholiek kerkhistoricus. Al zeggen twee mensen hetzelfde, dan is wat zij zeggen, nog niet altijd hetzelfde. Het feit alleen al dat het artikel *Erotiek* geschreven is door een filosoof, geeft opheldering over de aanpak van dit onderwerp. De wetenschap wie iets zegt, doet immers beter begrijpen wát hij zegt. Een signatuur is daarom, zeker bij artikelen van speculatieve aard, voor de enigszins ingewijde een wegwijzer die hem op het juiste spoor zet met betrekking tot de conceptie van het geheel en onzekerheid over hetgeen precies bedoeld wordt kan wegnemen.

Maar niet alleen wie iets zegt en wat hij zegt, is van betekenis, maar ook hoe het wordt gezegd. 'In de meer omvangrijke en met name in de gesigneerde artikelen zal binnen bepaalde grenzen ruimte blijven voor de persoonlijke visie en uitdrukkingswijze van de auteur,' zo is te lezen in de in 1966 verschenen *Introductie tot de zevende druk*, bestemd voor de medewerkers. Terecht zeggen de Fransen: le style c'est l'homme. Maar de stijl is nog iets anders, de stijl is ook de boodschap (om in het voetspoor te treden van McLuhan). De wijze waarop iets gezegd wordt, is geen loutere verpakking, maar behoort wezenlijk tot het geheel der informatie. Wie bij voorbeeld zou 'sleutelen' aan de stijl van het magistrale artikel over koningin *Wilhelmina*, geschreven door de onlangs overleden historicus L. J. Rogier, zou onherroepelijk dit markant geschilderde portret verminken.

De ruimte die traditioneel in de Winkler Prins encyclopedie gegeven wordt aan de persoonlijke inbreng, en het respect voor de eenheid van vorm en inhoud zijn elementen die naar de mening van de redactie in een encyclopedie van deze tijd – een tijd waarin de samenleving wel eens neigt naar ongeremde gelijkgeschakeling – minder dan ooit gemist kunnen worden.

P. A. MARIJNEN

PostScriptum

werd samengesteld door de Winkler Prins-redactie

redactiecommissie: HAN BRUGGE, JAN BIJL, FRANS VAN GELDEREN, RU LANKESTER, PIET MARIJNEN, AKKE VAN DER MEER, TILLYMARIJN MENGELBERG

met medewerking van:

- Dr. J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, hoogleraar kerkgeschiedenis, Leiden
- Dr. M. A. BEEK, hoogleraar Hebreeuwse taal en letterkunde en uitlegging van het O.T., Amsterdam
- Dr. KONRAD BOEHMER, musicoloog en componist, Amsterdam
- Dr. J. H. CROON, classicus, Amstelveen
- Mr. R. FEENSTRA, hoogleraar Romeins recht en zijn geschiedenis, Leiden
- Ir. C. P. M. FRIJLINCK, geoloog, Zeist
- Mgr. Dr. J. C. GROOT, hoogleraar theologie, Amsterdam
- Drs. ADELIN M. JANSSENS, directrice Centraal Museum, Utrecht
- Dr. M. JEUKEN, hoogleraar natuurfilosofie, Leiden
- JAN KASSIES, directeur Theaterschool, Amsterdam
- Dr. W. N. A. KLEVER, wetenschappelijk hoofdmedewerker filosofie, Erasmus-universiteit, Rotterdam
- Dr. R. L. KRANS, fysicus, Bilthoven
- Dr. K. KUYPERS, hoogleraar filosofie, Naarden
- Dr. G. A. LADEE, hoogleraar psychiatrie, Rotterdam
- Dr. C. W. MÖNNICH, hoogleraar theologie en geschiedenis van het christendom, Amsterdam
- Dr. J. W. SCHULTE NORDHOLT, hoogleraar geschiedenis en cultuur van Noord-Amerika, Leiden
- Dr. J. M. M. DE VALK, hoogleraar sociologie en sociale filosofie, Rotterdam
- Dr. R. WIARDA, romanist, Alkmaar
- Dr. A. J. ZUITHOFF, hoogleraar metaalkunde, Delft

Wetenschap en wijsheid

Encyclopedie betekende oorspronkelijk bij de Grieken dat wat een Atheens burger gemiddeld behoort te weten. De enorme ontwikkeling van onze kennis naar omvang en inhoud maakt dat het verband met wat een ontwikkeld mens behoort te weten geheel is losgelaten. Er zijn krasse verhalen van lieden die vroeger wel een encyclopedie van a tot z doorwerkten om met alles en nog wat op de hoogte te zijn. Een encyclopedie van onze tijd leent zich in het geheel niet meer daartoe. Wij leven in een tijd waarin de vooruitgang van de wetenschap, maar ook het gehele maatschappelijke, economische en culturele leven in het teken staat van specialisatie. Ook een encyclopedie als de Winkler Prins draagt het stempel van deze specialisatie. De voordelen hiervan zijn juist hier zeer groot, mits aan de eisen van leesbaarheid en zakelijke informatie aan de niet-gespecialiseerde en niet-deskundige, maar wel sterk geïnteresseerde lezer wordt vastgehouden. Hoe meer specialisten immers worden aangetrokken of geraadpleegd, hoe groter de betrouwbaarheid van de informatie die een encyclopedie vermag te geven in feite kan zijn. Tegenover de indrukwekkende geestkracht van de eerste opzet door één man staat thans de georganiseerde samenwerking van tal van deskundigen op een bepaald relatief klein gebied. Een ideale toestand dus wat betreft de betrouwbaarheid.

Het merkwaardige is dat er voor de echte levende wetenschapsbeoefening eigenlijk geen encyclopedieën bestaan. Deze richt zich immers, anders dan men veelal denkt, niet op het bestand van onze kennis om dit in stand te houden, maar wil dit steeds weer opnieuw kritisch bezien en toetsen. Wetenschap richt zich juist op wat wij niet weten. En voor de echte creatieve wetenschapsbeoefenaar is het terrein van het nog onbekende steeds nog heel wat groter dan datgene wat wij al weten, zoals voor Einstein, die eens gezegd heeft: 'Wat wij weten hoeft men in de wetenschap niet te weten, want dat kan men naslaan in een encyclopedie, maar wat wij niet weten, dat is ons oogmerk en doel'.

DE ZIN VAN HET WETEN

Een encyclopedie doet een beroep op onze weet- en nieuwsgierigheid. Dit is nog steeds de wortel en oorsprong van alle wetenschap. Zij geeft betrouwbare informatie op alle terreinen des levens, van natuur, techniek, maatschappij, kunst in al haar verscheidenheid en van de geschiedenis. De vraag rijst echter, wat is de zin van al dit weten, dat niemand geheel bezit noch kan bezitten, laat staan beheersen, en dat toch ten algemenen nutte is, dwz. ieder kan er incidenteel of regelmatig in vinden wat hij in een bepaald geval nodig heeft in een veelheid van onvoorziene en onvoorspelbare situaties.

Wij zijn geneigd vol trots te wijzen op de immense voorraad aan kennis en inzicht die in een versneld tempo door de mensheid is verworven en die heeft geleid tot

een zekere mate van beheersing van de natuur en indirect ook van het menselijk lot en van de maatschappij. De unieke betekenis van het westers denken zoals dit aanvangt in de 17de eeuw, waardoor het zich onderscheidt van het antieke denken en van de oosterse wijsheid, bestaat immers juist daarin, dat aan het weten in verantwoorde vorm (streng logisch en zakelijk dan wel via empirisch en experimenteel bewijs) een waarde en betekenis is toegekend als men elders in deze vorm niet aantreft, dat wil zeggen in de vorm van praktische en technische toepassing. Dit zijn namelijk de twee kenmerken van het westers denken: het streng theoretisch verantwoorde weten en een nauwe verbinding met techniek en toepassing in industrie en maatschappij. Wetenschap en techniek hebben in wederzijdse samenwerking de industriële productie mogelijk gemaakt. Omgekeerd wordt nu in toenemende mate de kennis zelf en de know-how (ervaring en kennis van de procedures, hoe iets gemaakt of geregeld kan worden) als commercieel en industrieel produkt van instituut of laboratorium beschouwd. Men spreekt zelfs al van kennisindustrie: de produkten van instituut en laboratorium worden geïmporteerd en geëxporteerd als handelswaar dan wel in verband met concurrentie beschermd en geheim gehouden. Hier vindt wel een sterke vervreemding en transformatie plaats van de oorsprong van alle wetenschap uit weetgierigheid en nieuwsgierigheid.

De zin van het weten heeft zich sinds de Grieken in verschillende richting ontwikkeld, en is daardoor ook naar de vorm die dit weten heeft aangenomen, onderscheiden. De meerduidigheid van het waarom en waartoe van het willen, kunnen en moeten weten, die vaak op gespannen voet met elkander staan, is in zoverre een gelukkig verschijnsel dat het economisch nut en de economische waarde niet het enige gezichtspunt zijn, noch de economische wet van vraag en aanbod allesbeheersend.

DE WIJSHEID IN HET GEDING

De Europese mens is met Descartes geneigd te zeggen dat al dit door onderzoek, ervaring en experiment geteste en geverifieerde weten onze wijsheid is. Wetenschap in al haar vormen van deskundigheid en oordeelkundigheid, haar opzettelijke verwerving, controle, uitbreiding en verdieping in instituten en laboratoria, maar ook op tal van wijzen daarbuiten, is kenmerkend geworden voor het weten in de westerse wereld. Kennis is macht, een uitspraak van Francis Bacon in de 17de eeuw, is een leidend motief geworden voor het westers denken, en in de strijd om de macht in de wereld van vandaag wordt ook de verdeling van de kennis als een belangrijke eis naar voren gebracht. Inderdaad is het zo, dat wanneer kennis samenvalt met know-how (hoe men iets maakt, regelt, organiseert en beheerst), de scheiding tussen wetenschap en wijsheid tot een diepe kloof wordt. Of liever gezegd, de idee van wijs-

heid is op den duur in het Europese denken dermate verweven met kennis en inzicht, en deze op hun beurt met techniek en toepassing, dat wijsheid óf daarmee samenvalt óf als een fossiele rest uit het verleden wordt beschouwd. Zelfs filosofie is hier sinds de Grieken tot reflexie geworden over het weten en de theoretische verantwoording daarvan, tot logica en kennisleer. Westerse wetenschap heeft zich historisch ontworsteld aan elke vorm van wijsheid (filosofie en religie) en is erop bedacht deze onafhankelijke positie te behouden en zo nodig veilig te stellen in het handhaven van eigen normen en criteria en van eisen van betrouwbaarheid en aanvaardbaarheid.

Nergens is zo niet het conflict dan toch het onderscheid en de tegenstelling tussen wijsheid en wetenschap zo sterk en zo diep geweest als in het Westen. Men merkt echter dat ook de oosterse wijsheid, vertegenwoordigd door Confucius en Boeddha, juist door het overwegend speculatieve en meditatieve karakter daarvan, thans onder druk is komen te staan van westerse theorieën als die van Marx en van het marxisme, waarin juist de praktische toepassing in de samenleving voorrang heeft en de theorie ondergeschikt gemaakt wordt aan de praxis met overigens geheel eigen organisatie- en propagandatechnieken.

De westerse wereld heeft weliswaar de idee van wijsheid terzijde gesteld en deze vervangen door wetenschap dan wel geïdentificeerd met gefundeerde kennis, gebaseerd namelijk op onderzoek, logisch denken en kentheoretische reflexie met een radicale en bewuste afwijzing bij de beoefenaren vooral van de natuurwetenschappen van elke vermenging of enigelei verbinding met wijsheid; wetenschap heeft niets te maken met wijsheid, zo heet het hier. Toch is het de vraag of dit juist is. Het is tekenend dat de kernproblemen van onze tijd juist gelegen zijn in de toepassing van de wetenschap, niet alleen in techniek en industrie, maar vooral in de samenleving en de mens zelf. Dit te meer nu wetenschappelijke kennis zelf een machtsfactor, en daardoor de wetenschap zelf kwetsbaar geworden is.

Het groeiend besef van verantwoordelijkheid van de wetenschapsbeoefenaar, vóór de Tweede Wereldoorlog reeds bij enkelen aanwezig, maar pas daarna in bredere kring doorgedrongen, wijst erop dat aan de toepassing van de wetenschap als het fijnste en relatief zekerste instrument waarover de mens beschikt, moeilijkheden en problemen verbonden zijn die zelf niet uitsluitend wetenschappelijk opgelost kunnen worden, omdat zij samenhangen met de doeleinden en de zin die men aan het menselijk bestaan en de menselijke samenleving in het algemeen meent te moeten toekennen. De strijd die hierover gaande is en die men thans pleegt aan te duiden met de benaming 'strijd der ideologieën', is veelzeggend. Wijsheid is voor velen geen plechtanker meer van onze diepste zekerheden en bron van inspiratie voor onze heiligste

overtuigingen, maar strijd over het gelijk of ongelijk van ideologieën. De wijsheid, vertegenwoordigd door filosofie en religie, is zelf van karakter veranderd. Zij dreigt op te gaan dan wel zich om te zetten in een of andere politieke of sociale ideologie of ook in de strijd en discussie daarover.

DE WEG DER WIJSHEID

Enerzijds is zoveel duidelijk geworden, dat men wetenschap en techniek niet straffeloos kan terzijde stellen: het gehele maatschappelijke leven en welzijn is zo zeer afhankelijk geworden van het bestaan, voortbestaan en de ontwikkeling daarvan, dat het bestaan zelf van de mensheid niet meer denkbaar, ja, zelfs niet meer mogelijk is zonder deze. Anderzijds is het besef groeiende dat er waarden beschermd en verdedigd moeten worden van universeler aard, die ook aan de wetenschap zelf eerst haar uiteindelijke zin en betekenis kunnen geven.

Het is begrijpelijk dat men van wetenschappelijke zijde huiverig is om een alliantie in enigerlei vorm met wijsheid aan te gaan, en strak en stijf volhoudt dat de wetenschap niets uitstaande heeft met wijsheid. Wijsheid blijft steeds een kwestie van houding tegenover de natuur, de samenleving, het leven, onszelf en de medemens. Het is ook een kwestie van geloof in de zin van ons eigen bestaan, dat van de wereld en van het heelal.

Men gebruikt tegenwoordig in bepaalde kringen met graagte moeilijke woorden, waarbij er soms aan getwijfeld kan worden of het gebruik daarvan de gebruiker zelf wel klaar voor ogen staat, en of de betekenis niet uitsluitend gelegen is in het hanteren van bepaalde spelregels voor het gebruik. Het merkwaardige is dat wij van oudsher over heel kleine woorden beschikken die uitermate moeilijke begrippen aanduiden, waarover men nooit uitgedacht raakt: wereld, natuur, heelal behoren daartoe, maar ook woorden als God, mens, ik en wij. Zo ook geluk en wijsheid. Het antieke denken van Grieken en Romeinen concentreerde zich hoofdzakelijk op de vraag: hoe kan ik gelukkig worden en men zag de wijsheid in het aanwijzen van de weg naar het geluk. Men kan in dit verband ook herinneren aan de uitspraak: 'Wat baat het de mens dat hij de gehele wereld wint en schade lijdt aan zijn ziel!'.

Het Europese denken heeft óf de wijsheid vereenzelvigd met wetenschap óf deze als substituuut daarvan beschouwd. Eerst wanneer deze vereenzelviging of verdringing wordt opgeheven en de wetenschap middel is om tot wijsheid te komen, kan het betrekkelijke ook van alle wetenschap aanvaard en verwerkt worden. 'Door wetenschap tot wijsheid', opgevat als leuze, houdt in dat het Europese denken wel de weg der wetenschap heeft gevonden, maar deze ten onrechte heeft vereenzelvigd met de weg der wijsheid. Deze laatste moet nog gevonden worden en de strijd der ideologieën wijst erop hoe moeilijk deze weg te vinden is, laat staan ook voor ieder begaanbaar te maken.

K. KUYPERS

De hier afgebeelde gravures zijn ontleend aan deel 16 van de Geïllustreerde Encyclopaedie. Woordenboek voor Wetenschap en Kunst, Beschaving en Nijverheid (1870-1882), de eerste druk van de Winkler Prins Encyclopedie. Deel 16 sloot de reeks af en bevatte uitsluitend illustraties.

De Winkler Prins: spiegel der oecumene

Bij de zesde druk van de Grote Winkler Prins (1947-1954) was nog maar weinig sprake van echte samenwerking in de rubriek 'godsdienst'. Een Belgische en een Nederlandse katholiek waren verantwoordelijk voor de katholieke afdeling, een noordelijke protestant voor de protestantse. Onderwerpen die niet onmiddellijk in een van de afdelingen konden worden thuisgebracht, werden zo goed mogelijk verdeeld over beide groepen. Zo gold voor de kerkgeschiedenis de vuistregel, dat al wat vóór 1500, de tijd van de Reformatie, was gebeurd, katholiek gebied was, en daarna begon het protestantse, met bepaalde katholieke enclaves, als de pausen, de concilies of de katholieke missies. Op die manier kon niemand aanstoot nemen. Waren er twistvragen aan de orde, dan kwam iedereen aan zijn trekken doordat hij wel een stuk onder het onderkopje *protestantse of katholieke opvatting* vond. Ten slotte lazen de rubrieksredacteurs over en weer de artikelen en konden zo verhinderen, dat paapse stoutigheden of protestantse ketterijen onweersproken werden opgenomen.

Heel inspirerend was dat werk, uit oecumenisch oogpunt, niet; wij leefden mét elkaar door lángs elkaar te leven en om zo te zeggen achter de gordijnen elkaars doen en laten na te gaan. Dat was ook wel ongeveer de algemene situatie. Maar er kwam verandering, en die bleek ook uit een uitgave van Elsevier, de *Encyclopedie van het christendom*, verschenen in 1955 en 1956, in twee delen: een *Protestants deel met medewerking van Oud-katholieken* en een *Katholiek deel*.

De toevoeging in de ondertitel van het protestantse deel laat nog zien, hoe stroef toch nog de verhoudingen waren. Maar de samenwerking van redactie en redactieraad was veel intensiever dan uit de titelbladen van de twee delen blijkt. De planning, ook bij de 'moeilijke', twistpunten opleverende artikelen, geschiedde in nauw overleg, dat meer dan eens leidde tot nieuwe inzichten en een nieuwe opzet van zo'n artikel.

Er werden over en weer artikelen, ook van principiële en beschouwelijke aard, overgenomen. Maar het waren nog twee naar kerkelijk gezichtspunt onderscheiden delen.

Toen kwam de opzet van de zevende druk van de Grote Winkler Prins. De hoofdredacteurs van de *Encyclopedie van het christendom* namen het adviseurschap voor de godsdienstrubriek in die nieuwe uitgave op zich en konden hun samenwerking niet alleen voortzetten, maar nog veel hechter maken. Want ook in de wereld van het christendom en de theologie groeide men sterker naar elkaar. Helaas is hier niet voldoende ruimte om de bijeenkomsten te beschrijven die wij bij de besprekingen van onze rubriek hebben gehad; bovendien zou men er kwalijke lyriek in kunnen zien, als hier woorden als 'feestelijk' en 'hartstochtelijk' zouden worden gebruikt. Hadden onze gesprekken altijd onmiddellijk te maken met het toevallige onderwerp dat ter tafel lag? Wij zouden het niet durven zeggen; zeker is, dat ze van fundamenteel belang zijn geweest voor de lijn en de uitvoering der planning in de godsdienstrubriek. De vroegere angstvallige indeling in protestants en katholiek, die ook nog in de *Encyclopedie van het christendom* was aangehouden, bleek onhanteerbaar; bijna nooit moest een onderwerp door een katholiek en een protestant behandeld worden, en de enige eis die gesteld werd, was die van de deskundigheid, ongeacht iemands kerkelijke of godsdienstige herkomst. Ondanks deze wijziging van situatie bij haar wording zal een hedendaagse encyclopedie zelf de loop der geschiedenis niet veranderen. Die loop wordt door haar alleen maar zo nauwkeurig mogelijk geregistreerd, zodat zij kan gelden als een blijvende afspiegeling van al wat er tijdens haar ontstaan aan de gang was. Belangrijker echter dan een encyclopedie als resultaat van nauwe oecumenische samenwerking achten wij die samenwerking zelf, die van blijvende invloed is doordat zij een aantal mensen voorgoed dichter tot elkaar heeft gebracht. Niet alleen ideeën en manieren van theologisch denken zijn door haar veranderd, maar ook die mensen zelf. Een groot wederzijds respect is tussen hen gegroeid. Dat is een blijvend resultaat, dat ook in minder gunstige oecumenische omstandigheden, zoals wij die nu beleven, zijn betekenis houdt. Daarin ligt een rijke belofte voor de toekomst besloten.

C. W. Mönnich en J. C. Groot

Bespiegelingen van een lezer

Waarvoor gebruik je een encyclopedie? Nou, als je de formule van ammoniak niet meer weet, zegt mijn dochter, dan zoek je dat op. Ze had het een uur geleden gedaan en wist het nog. Haar moeder vraagt of ze de formule van wijnwater ook nodig heeft, want dat deel is er nog niet.

Het duurt inderdaad jaren voordat je alle wetensmacht in huis hebt, maar laat niemand daar rouwig om wezen. Iedereen in huis voelt jarenlang aan den lijve, hoe moeizaam de strijd tegen het analfabetisme is. Het alfabet blijkt toch nog tamelijk lang. Nog even – het zal, schat ik, wel eindigen bij de Zwijndrechtse Broederschap – en de ganse kosmos staat voor ons uitgestald.

De delen liggen vaak verspreid door het huis en een onbescheiden blik op de tafel van de kinderen leert waar ze mee bezig zijn op school.

De buurjongen vraagt of we iets hebben over ene Ferdinand. Het blijken er velen te zijn, hij neemt alle dus genaamden onder zijn arm mee. Encyclopedieën manen tot allerlei bescheidenheid van allen. Jarenlang blokken, veldonderzoek, colleges volgen, boeken schrijven en colleges geven over de vlinderfauna van Noord-Malakka levert onder de V toch altijd maar een paar regels op. Dat wat de auteurs betreft. Bescheiden wordt ook de lezer van de eerste druk of de vijfde: ach, hoe vergankelijk is het weten, zelfs het weten dat definitief leek over dingen die definitief leken. En de gebruiker? Hij heeft uit bescheidenheid een encyclopedie aangeschaft, een pakhuis van almacht waar hij binnengaat om zijn onmacht te ervaren.

Als het goed is, beseft hij ook door het vele opgestapelde weten de zin van het niet-weten. En de onzin van veel dat hij eens geweten heeft, jaren geleden voor een proefwerk of een examen – een paar dagen of weken. Van buiten kennen is geen kennen, wist Montaigne al, maar dit inzicht is aan allerlei onderwijsvernieuwing voorbijgegaan. Nog steeds is er die spanning tussen kennis en inzicht, tussen weten en wijsheid.

De encyclopedie lokt niet, zoals velen denken, tot het verzamelen van kennis uit, integendeel. Je leert ervan, hoe vluchtig, vergankelijk en vergeefs het is om veel feiten te weten. De encyclopedie is een instrument om de betrekkelijkheid daarvan te leren begrijpen. Dat doen mijn kinderen al: wat moeten we veel leren, terwijl het allemaal op een rijtje te vinden is. En ten slotte: wie weet, twijfelt niet. Dat is de achtste hoofdzonde.

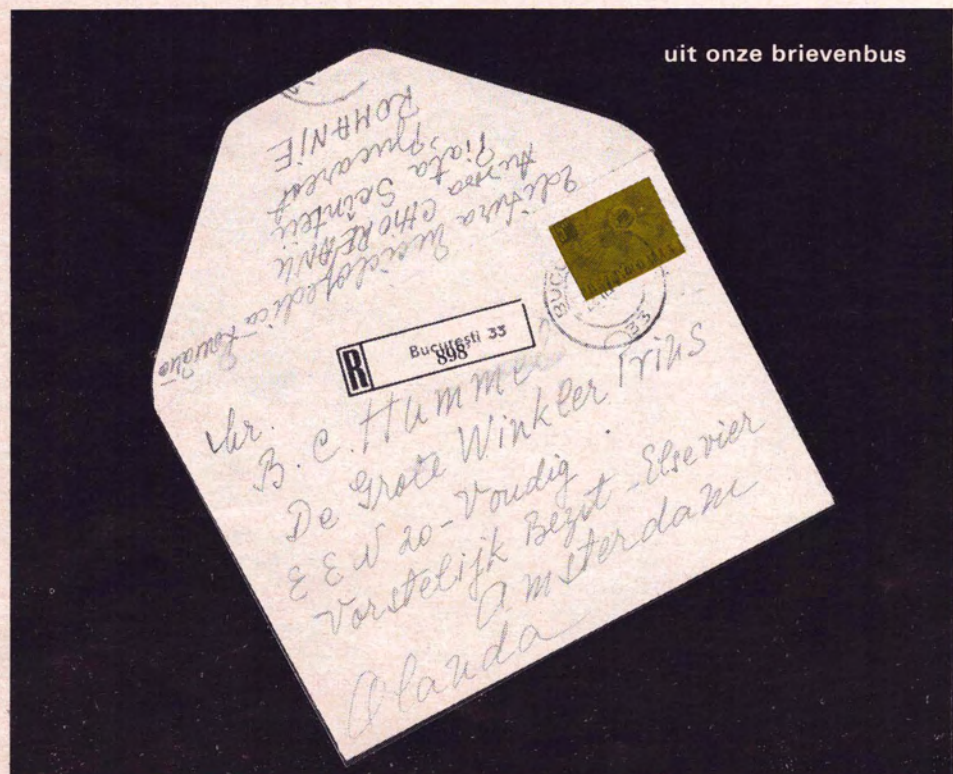
JAN KASSIES

Schrijven voor een e

Ieder die wel eens zijn gedachten op papier zet, weet dat het vinden van de eerste zin soms erg lastig kan zijn. Een van de aantrekkelijke kanten van het schrijven voor een encyclopedie vind ik, dat deze moeilijkheid zich daar niet voordoet. Geen getob over: zal ik met een pakkend detail beginnen en vandaar naar een generalisatie toewerken? Of eerst enkele ervaringsfeiten vermelden en daarop voortborduren? Moet ik het onpersoonlijk houden of zal ik de lezer eerder meekrijgen door uit eigen ervaring te vertellen? Bij een encyclopedie is er geen keuzemogelijkheid: het artikel begint altijd met een definitie (ook bij personen: Pascal, Frans wiskundige, fysicus en wijsgeer, werd opgevoed... enz.). De opening van het artikel is er altijd al, daar bestaat een vaste formule voor, en als auteur vind ik dat een hele steun. Bij wetenschappelijk proza immers weet je als schrijver meestal goed *wat* je wilt zeggen. De moeilijkheid is, hoe je gedachten beknopt en duidelijk en in een overzichtelijk betoog op te schrijven.

Afgezien van het vinden van het begin vind ik dat bijna altijd een aantrekkelijk werk, een worsteling met het materiaal die je krachten als vakman op de proef stelt. Want het schrijven van dit proza heeft veel overeenkomst met het uitvoeren van een ambacht. Niet toevallig gebruiken auteurs van wetenschappelijk proza (misschien ook die van literair werk, maar dat weet ik niet zo) uitdrukkingen als: in elkaar zetten, verbindingen aanbrengen, bijvijlen. Is het werkstuk af en lijkt het geslaagd, dan heb je het gevoel of je een kast getimmerd hebt, een eerlijk en bruikbaar meubel.

Bij het schrijven van encyclopedie-artikelen geldt dit nog sterker dan bij ander wetenschappelijk werk, omdat de bruikbaarheid voorop moet staan: essentiële,

Bibliografische aspecten

In een encyclopedie kunnen de stukjes informatie, over welk onderwerp het ook gaat, uiteraard slechts beknopt en resumerend behandeld worden. Ieder die aan een encyclopedie meewerkt, zal dan ook de behoefte voelen, de belangrijkste bronnen te vermelden, waaruit hij zijn materiaal put en een overzicht te verschaffen van relevante literatuur, waarin het onderwerp uitvoeriger en veelzijdiger wordt besproken. De bibliografie vormt aldus een essentieel onderdeel van de bewegwijzering die de auteur van een artikel aanbrengt.

Hij bewijst daarmee de gebruiker een grote dienst. In tal van gevallen neemt men immers niet slechts zijn toevlucht tot een encyclopedie voor een eerste oriëntering via een begripsverheldering of het verkrijgen van een 'weetje', doch ook om verder op weg geholpen te worden via een deskundig samengestelde en aan de Nederlandse situatie aangepaste literaturopgave.

Bibliografieën vormen een sluitpost op de begroting van vele vakgeleerden, privé-boekerijen en openbare bibliotheken. Ook in wetenschappelijke bibliotheken treft men ze vaak in onvoldoende mate (of op ontoegankelijke plaatsen zoals dienst ruimten) aan. Daarbij komt dat zij in veel gevallen (belangrijke wetenschapssectoren of over schrijvers of geleerden) gewoon ontbreken dan wel verouderd zijn. En als ze bestaan, zijn ze vaak zo omvangrijk dat men erin verdwaalt en in het bos de bomen niet meer kan onderscheiden. Het mag daarom de uitgeefster van de Grote Winkler Prins als een verdienste worden aangerekend, dat zij wat de literaturopgaven betreft, hoge eisen aan haar medewerkers gesteld heeft zowel wat de werkenopgaven als wat de secundaire, buitenlandse en Nederlandse literatuur aangaat.

Het resultaat is een algemene encyclopedie, die in

bibliografisch opzicht boven elke vergelijkbare Nederlandse en buitenlandse encyclopedie uitsteekt. Zelfs aan vakgeleerden bewijst zij in dit opzicht waardevolle diensten. In menig vaklexicon immers is, bij gebrek aan een strakke redactionele leiding of toezicht, slechts de helft van de artikelen van een adequate bibliografie voorzien en zijn de overige opgaven maar wat uit de losse hand of met een natte vinger samengesteld. Men vergelijkte bij wijze van proef eens de thans veel gebruikte, achtdelige *Encyclopedia of philosophy* (ed. by P. Edwards 1967) en men zal ontdekken dat van vele der behandelde filosofen (bij de thematische artikelen ligt het meestal wat anders, omdat een algemene encyclopedie daar minder op ingesteld is) de opgaven van de Grote Winkler Prins vollediger zijn. Ook voor documentatie-instellingen, bibliotheken en onderwijsdoeleinden, kortom, overal waar vraag is naar snelle, betrouwbare boekeninformatie, is de GWP aldus een niet te versmaden bron van inlichtingen, waarvan men in de praktijk, zoals ik ervaren heb, graag gebruik maakt. Men heeft dan nog het extra voordeel dat ook de Nederlandstalige literatuur en de vertalingen worden ontsloten.

Kritiek op afzonderlijke opgaven of op het ontbreken van onmisbaar geachte items is natuurlijk altijd mogelijk. De medewerkers zijn niet in eerste instantie op hun bibliografische capaciteiten geselecteerd. In de redactionele controle heeft men echter gepoogd, eventuele lacunes zoveel mogelijk aan te vullen, en waar nodig de opgaven te actualiseren. De algemene indruk is dan ook een encyclopedie die in bibliografisch opzicht de gebruiker, amateurist én vakgeleerde, niet in de kou laat staan.

W. N. A. KLEVER

ncyclopedie

heldere, objectieve informatie. De uitdaging wordt bovendien vergroot door het strakke bestek waarbinnen dit moet gebeuren; zoveel regels, niet meer maar ook niet minder. Zoals dichters er vroeger plezier in hadden om te laten zien dat hun scheppingskracht kon triomferen binnen de strenge vereisten van rijm en maat en vorm van het sonnet, zo kan het meer bescheiden werk aan encyclopedie-artikelen de vreugde verschaffen van het beheersen van een vorm. Misschien stel ik het nu wat te mooi voor; maar enkelen van de beroemdste schrijvers voor encyclopedieën – dr. Johnson, Diderot – hebben toch mede aan hun meesterschap op dit gebied hun plaats in de literatuurgeschiedenis te danken.

Maar het schrijven voor een encyclopedie is natuurlijk niet alleen een kwestie van vormgeving, hoe belangrijk die hier ook moge zijn. Ook aan de inhoud worden bijzondere eisen gesteld. Een encyclopedie geeft beknopte informatie, maar die moet dan wel het wezenlijke bevatten. Om dit te kunnen verschaffen moet je het onderwerp geheel beheersen. Aan een goed encyclopedie-artikel ligt veel meer kennis ten grondslag dan men – afgaande op de omvang ervan – zou kunnen menen. Uit die kennis moet gedistilleerd worden wat de communis opinio van de belangrijkste autoriteiten op het desbetreffende wetenschapsgebied is; en als er geen communis opinio bestaat, dan moeten de voornaamste uiteenlopende interpretaties worden weergegeven. De schrijver van het artikel moet zijn eigen voorkeur daarbij terugdringen. De groten der wetenschap, de baanbrekers, zijn daarom vaak niet de meest aangewezen encyclopedisten. Een beroemd Amerikaans socioloog, gevraagd om een overzicht te geven van 'de hedendaagse stand der sociologische theorie', bestond het om in de hem toegemeten tijd uitsluitend over zijn eigen theoretisch systeem te spreken. Het was interessant natuurlijk, want hij was geen kleine jongen, maar wat de hem gestelde taak betreft mag men zijn voordracht toch wel een mislukking noemen. Een wat minder creatieve, maar wel deskundige man zou dit beter hebben kunnen doen, onder meer omdat hij meer eerbied zou hebben getoond voor hetgeen anderen op zijn vakgebied hebben verricht.

De schrijver van encyclopedie-artikelen heeft dus een dienende taak. Daar staat tegenover dat zijn werk, wanneer het helder en objectief is, aanspraak mag maken op een bepaald gezag. Mensen die een encyclopedie raadplegen doen dit met een zeker vertrouwen. De eerbied voor het gedrukte woord mag dan door het vele misbruik dat ervan is gemaakt, wel ernstig aangetast zijn – ten aanzien van de encyclopedie bestaat hij nog steeds. Die eerbied (die ik zelf als lezer ook nog altijd heb) mag niet ondergraven en beschaamd worden. Dit geeft je als schrijver een gevoel van verplichting: je moet ernaar streven, zo onpartijdig mogelijk te zijn.

Al deze aspecten van het schrijven van encyclopedie-artikelen doen zich in verhevigde en geconcentreerde vorm voor bij het maken van definities. In de meeste gevallen kun je uiteraard gebruik maken van bestaande, algemeen aanvaarde omschrijvingen. Maar soms – bij nieuwe verschijnselen, of omdat de gangbare definities je toch niet helemaal bevredigend voorkomen – moet je ze zelf maken. Ik heb dat verschillende keren gedaan en er telkens met groot genoegen aan gewerkt. Het is wellicht wat naïef, maar het besef op deze wijze min of meer gezaghebbend te mogen schrijven, geeft tegelijk een gevoel van verantwoordelijkheid en veel voldoening. De encyclopedie is nu af. Prettig voor de uitgever, de redactie, de gebruikers. Maar als schrijver vind ik het jammer dat er een einde is gekomen aan dit aantrekkelijke karwei.

J. M. M. DE VALK

IMPRESSIES...

● Zo gelukkig subjectief als een dichter kan zijn, als een historicus kon zijn honderd jaar geleden, zo verplicht tot strenge objectiviteit is de historicus van nu. Want zijn vak wordt weer eens, en terecht en ten dele tevergeefs, onder de tucht van de waarheid gesteld, die, zo vleit hij zich in dit tijdsgewricht, meer dan benaderbaar: bereikbaar zou zijn.

Misschien is dat een droom. Ik, een leven lang staande in de spanning tussen letteren en wetenschap, poëzie en historie, vrees soms het ergste. Maar ik blijf hopen, ook zonder te geloven, mij inspannen zonder te slagen, om een vermaard gezegde van Willem van Oranje te parafraseren.

Het is daarom dat ik, nu alweer jaren geleden, het juk op mij genomen heb om de artikelen betreffende de Amerikaanse geschiedenis in de Winkler Prins te schrijven. Zo hoopte ik mijzelf te dwingen tot volstrekte objectiviteit, feiten vermeldend die immers onwrikbaar, volkomen zeker zouden zijn. Nu, na afloop, kan ik alleen maar zeggen dat ook dat maar ten dele mogelijk was, want er zijn geen feiten zonder interpretatie. En als ik nu in de Winkler Prins blader zie ik dat niet alleen ik, maar het gehele werk lijdt aan dat gelukkige euvel, dat het, strevend naar volstrekte objectiviteit, daaraan niet is ondergegaan, maar hier en daar dikwijls, zij het niet overal, leesbaar is geworden, gebleven is bij de tijd, eigentijds, een verzameling van onzekere verworvenheden, de moeite waard om dikwijls te raadplegen.

J. W. SCHULTE NORDHOLT

● Schrijven voor de WP is voor mij de kunst van de weinige woorden. Het is onthutsend te merken hoeveel woorden overtollig kunnen zijn. Ze worden geschrapt. Vervolgens lees ik met de ogen van de denkbeeldige lezer, die van niets weet en van mij voorlichting en verstaanbaarheid eist. Als ik dan de inhoud van mijn vooroordelen en de tekst van vaktermen gezuiverd heb, ben ik een eind op streek. Een gemiddelde landgenoot van veertien jaar moet kunnen begrijpen wat ik zeg, anders mag hij mij verwijten dat ik niet weet wat ik opschrijf. Een van mijn leermeesters placht ons voor te houden: wie niet kan zeggen wat hij weet, weet niet wat hij zegt. Dit brengt me wel eens in verlegenheid. Schrijven voor de WP is een uitputtende arbeid, maar het loon is groot. Daarmee bedoel ik dat als niemand van mijn schrijfsels iets leert, ik als auteur heel wat heb geleerd of minstens mijn memorie heb opgefist.

M. A. BEEK

GWP-Lied, (offewel: Van a naar b [Omdat er in de muziek geen "Z" bestaat] en verder heer C en D enz. [Tot je weer bij a belandt!]).

(a)

Twin-tig de-len zijn vol-tooid, Ken-nis, in-zicht uit te dra-gen

De Re-lac-sie deed het goed - : A tot Z werd een uit-la-ging!

Di-de-rot en d'A-lem-bert, de-ze groot-sten al-ler tij-den

(B)

Kun-nen thans te-vre-den zeg-gen: De 'Ver-lich-ting' heeft ge-werkt!

(C) (Denz.)

Enz. Enz.

Geschraven in de stijl van J.J. Rousseau (Compositeur) met een paar foute koten à la

Konrad Boehmer

dec. 1974

KONRAD BOEHMER

● Een horizon verwijden

Bezint eer gij begint, heet het. De praktijk is vaak anders. Bij een eerder naslagwerk loopt een rubriek vast. Op dringend verzoek van een bevriende relatie springt men erin, zonder veel nadenken. Dan komen grotere en intrigerender opdrachten. Men ontwerpt een systematiek, schrijft een eigen rubriek, ziet de Grote Winkler Prins in twaalf jaar groeien. En dan bezint men zich achteraf. Waarom al dat werk? Om het honorarium? Misschien, maar men bedenkt ook dat men bij de meest bevredegende artikelen wel voor één of twee gulden per uur heeft gewerkt, omdat men het gewoon niet kon laten door te blijven denken. Iets anders dus? Iedere wetenschapsman hoopt eens of soms grensverleggend onderzoek te doen. Maar hoe vaak hield het encyclopediewerk juist niet af van eigen oorspronkelijk onderzoek? Doch men verlegt iets anders, men verwijdt in zijn beste stukken een horizon voor velen. Daar ligt de ware bevrediging.

J. H. CROON

● Daar zit je van A tot Z aan vast

Het heeft me eigenlijk veel meer genoeg verschaft dan ik me had voorgesteld, toen ik einde 1964 ja zei op een verzoek om mee te werken aan een nieuwe uitgave van de Grote WP. Destijds leek het me nogal een opgave en had ik zo het gevoel: daar zit je van A tot Z aan vast. Nu precies 10 jaar later het laatste deel verschenen is moet ik zeggen dat het bondig weergeven van beschouwingen over een materiaal, een begrip, een proces of werkwijze me bijzonder geboeid heeft; nooit is het geworden tot een opgave zoals ik had gevreesd. Je ontdekt hoe groot de verschillen zijn in de benadering van een woord als je zo wat grasduint in de literatuur, ook hoe bepaalde dingen op je eigen vakgebied in vorige opgaven soms verouderd zijn en dat prikkelt je tot schrijven. Maar ik ben niet alleen een geïnteresseerde teksten-schrijver geworden, ook een veelvuldig gebruiker. Bij het raadplegen sta ik telkens weer verbaasd over de hoeveelheid kennis op zo uiteenlopende gebieden bijeengebracht op nog geen één meter boekenplank.

A. J. ZUITHOFF

● De psychiatrie: gevoelige materie

Bezin u wel vóórdat u besluit vast medewerker aan een grote (Winkler Prins) encyclopedie te worden! Zelfs een aspirant-medewerker wiens specialiteit de zuivere wiskunde is, wil ik waarschuwen. Ook hij zal moeten wikkelen en wegen om uit de rijkdom aan theorie en de overvloed van formules een keuze te maken en deze zodanig te 'brengen', dat de belangstellende leek door de informatie kan worden geboeid, in kennis verrijkt én wat wijzer gemaakt wordt. Voor psychiatrie en psychoanalyse, die vaak

worden beschouwd als gespeend van wetenschappelijkheid en waaraan het predikaat 'exact' veelal krachtig wordt ontzegd – alsof dat het hoogst bereikbare ideaal is – komt daar nog bij dat de lezer vaak geneigd is veel van het gebodene op zich zelf te betrekken. De verantwoordelijkheid weegt dan extra zwaar, te meer omdat het devies luidt: voor een zo breed en tegelijk zo objectief mogelijke berichtgeving zorgen. Het persoonlijke cachet behoeft hierbij niet geheel te worden geëlimineerd en voor mij lag in dit werk voor de Winkler Prins vooral een uitdaging om te komen tot een verantwoorde relativering van de beschikbare kennis en ervaring – hetgeen overigens geheel in overeenstemming is met de betrekkelijkheid van alle verzamelde kennis.

G. A. LADEE

● Gebieden waar men niets van weet

De WP is voor mij onverbrekelijk verbonden met de herinnering aan mijn leermeester prof. mr. H. R. Hoetink (1900–1963), hoofdredacteur van de zesde druk (1947–1955). Als zijn – eerste – assistent voor rechtsgeschiedenis aan de Amsterdamse Universiteit kreeg ik, in de jaren 1946 en 1947, van hem knipsels uit de vijfde druk ter voorbereiding; hij sprak mij vaak over de problemen van een dergelijke onderneming en gebruikte mij als klankbord voor zijn ideeën omtrent wat een encyclopedie moet bieden. Hoewel ik sinds 1948 niet meer bij het werk betrokken was, bleven deze ervaringen mij steeds bij en ik aarzelde dan ook niet om medewerker van de zevende druk te worden, toen ik daarvoor werd uitgenodigd. Mijn verwachtingen zijn niet teleurgesteld; ik heb het alleen betreurd, steeds te weinig tijd voor een goede voorbereiding van mijn bijdragen te hebben gehad. Des te dankbaarder was ik wanneer ik een basis vond in een goed artikel van Hoetink uit de zesde druk. Vooral het biografisch werk trok mij; op dit gebied kan men overigens ook in de bijdragen van Hoetink de meest bijzondere vondsten doen, zoals ik nog onlangs ervoer toen ik, na zeer uitvoerige eigen studies over een Nederlands jurist uit de 17de eeuw, het idee kreeg ook nog in de WP te kijken; daar vond ik een literatuurverwijzing naar een Franse studie die mij onbekend gebleven was en die ik, op de titel afgaand, nooit met mijn jurist in verband gebracht zou hebben. Zo iets geeft vrouwen in artikelen over gebieden waar men niets van weet. Zo moet de reikwijdte van een encyclopedie ook zijn: van bron voor de spreekbeurten van de kinderen op de middelbare school tot 'Fundgrube' voor de vakman.

R. FEENSTRA

● Encyclospectie

Voor een feestkrant wil geen zinnig mens het wagen een aanvechtbare les der historie te offeren, wel

wetend dat uiteraard slechts achteraf de geschiedenis zich blijkt te hebben geïmiteerd.

Toen twee eeuwen geleden ons aller voorganger Denis Diderot, filosoof-encyclopedist-dramaturg, zijn gezagsondermijnende artikelen neerpende en in 1766 de eerste 17 delen tot een goed einde bracht, kon deze enthousiaste, inconsequente ethicus geenszins vooruitziende welke culturele omwenteling een kwart eeuw later, mede door zijn gretig gelezen, materialistisch getint 'evangelie van de satan', zou worden ontkend. De huidige informatie-explosie, reikend van overvloedig, zenuwtergend medianieuws tot een meer-dimensionale scala van bezonken verzamelwerken (handboeken, encyclopedie), schijnt op analoge wijze enige dieptewerkingen voor te bereiden. De reeds zichtbare postmoderne fenomenen als secularisatie, dekolonisatie, generatiekloof, mondiale crises op talrijke activiteitsdomeinen, de problemen rondom bevolking, voedsel, grondstoffen, energie, milieu en bewapening, al deze betuigen 'fin de millennium'. Wordt het rehabilitatie van metafysica in wetenschap en samenleving?

C. P. M. FRIJLINCK

● Wegwijzer voor de dolende

Ik herinner mij uit mijn studententijd dat een encyclopedie-artikel taboe was als literatuuropgave. De encyclopedie mocht een jaartal aanreiken, een vergeten titel in de herinnering terugbrengen, maar als enigerlei richtlijn in de gedachtenbepaling werd een encyclopedie-artikel in universitaire kringen in het algemeen nauwelijks toegelaten. Mogelijk omdat de encyclopedie beschouwd werd als 'Abklatsch', regelrecht tegengesteld aan het oorspronkelijk onderzoek dat de ware wetenschap kenmerkt. Er zijn zonder twijfel meer oorzaken aan te wijzen voor de kentering die in deze situatie de laatste jaren duidelijk is opgetreden. Zo is er in de eerste plaats de minder elitaire opstelling van veel wetenschapsmensen, de grotere receptiviteit voor wat in de maatschappij leeft, de bredere belangstelling voor wat overkomt op die maatschappij vanuit de verschillende disciplines. Maar er is ook een nieuwe generatie encyclopedisten en ik denk dan speciaal aan de Winkler Prins-redactie, die met feilloos instinct het haar toevertrouwde medium in de tijd bijstuurde. Nog niet zo erg lang geleden placht het historische onderwijs op te houden met de Franse Revolutie, met de 19de-eeuwse Nederlandse ministeries en in het beste geval met een vleugje histoire bataille uit de twee wereldoorlogen. Ook zich respecterende encyclopedieën registreerden voornaam en gedistantieerd feiten, 'objectief' negerend wat nog in discussie, dus niet historisch gewettigd was. Wie de Grote Winkler Prins, 7de druk, het Supplement van 1969, de Jaarboeken, bekijkt ziet dat er iets veranderd is, dat de dag van gisteren en van morgen er

DE GRENZEN VAN HET MEDEDEELBARE

Eeuwenlang hebben gewetensvolle encyclopedisten oprecht geloofd in de mogelijkheid het wetenschappelijk universum voor hun lezers in een geheel te kunnen samenvatten. Dit ideaal is gebleven, maar daarnaast zijn er bij de samenstellers van de moderne encyclopedie twijfels gerezen aan de bereikbaarheid ervan. Die twijfels hebben niet in eerste instantie betrekking op wat sedert de vorige eeuw met de term 'geesteswetenschappen', of ook wel als 'cultuurwetenschappen' wordt aangeduid (van wijsbegeerte en theologie tot en met geschiedenis en sociologie), maar wel, duidelijk en onontkoombaar, op de natuurwetenschappen. Het is hier dat de moderne encyclopedist als het ware op een barrière stuit, een grens die niet overschreden kan worden zonder dat hij aan zijn roeping – het doorgeven aan een groter publiek van hetgeen in de wetenschappelijke wereld plaatsgrijpt – schijnt te verzaken.

Wat hem over die grens heen wordt aangereikt, lijkt soms niet vatbaar voor adequate overdracht in het genre dat hij beoefent. Het zijn deze 'grenzen van het mededeelbare' waarmee hij telkens wordt geconfronteerd. Of een mededeling, in een sociaal medium als een encyclopedie is, haar doel bereikt, hangt niet alleen af van de vorm waarin zij is verrat, maar evenzeer van de gesteldheid van de ontvanger voor wie zij is bedoeld. 'Es hört doch jeder nur, was er versteht' (Goethe), dat wil zeggen, kennisoverdracht is meer dan louter verplaatsing van kennis. Het is aanknopen bij de kennis die al aanwezig is. Alleen wat herkenbaar is, is kenbaar. De mens leert door vergelijken: alleen wat lijkt op wat hij kent, brengt hem verder. Zo heeft de (meestal moeizaam tot stand gekomen) definitie of omschrijving aan het begin van een encyclopedisch artikel vaak geen andere functie dan bij de lezer een 'O ja-ervaring' op te roepen. Evenmin als het totaal nieuwe kan bestaan, kan het totaal onbekende, het wezensvreemde, binnen het menselijk bevattingvermogen komen.

De geldigheid van deze zienswijze kan duidelijk worden aan de hand van de historische ontwikkeling van 's mensen wereldbeeld (men leze hierover het desbetreffende artikel in deel 20). Sinds de vroegste tijden heeft de mens dit beeld gesneden naar zijn eigen maat; hij gaf het gestalte in mythen, aan zijn eigen geest ontsproten. Sinds de natuurwetenschap, met hantering van haar eigen wetten, haar eigen natuurkundig wereldbeeld ontwierp, ontstond de steeds wijder wordende kloof tussen natuurwetenschap en het de mens aangeboren beeld-denken: een kloof die thans als sociaal probleem wordt onderkend. Voor de encyclopedist betekent deze kloof een uitdaging. Zijn taak is het die kloof te overbruggen, de grenzen te verleggen. Een absolute grens weigert hij te aanvaarden.

Twee van onze medewerkers hebben zich, ieder op zijn eigen wijze, over het probleem van de grenzen van het mededeelbare gebogen. Prof. Jeuken, natuurfilosoof, beschouwt de grenzen die liggen aan de oorsprong van elke natuurwetenschappelijke kennis. Dr. Krans, didacticus op het gebied der natuurkunde, wijst in een helder en exact betoog aan waar hij de grenzen ziet opdoemen van hetgeen in een encyclopedie aan natuurwetenschappelijke kennis mededeelbaar is. Hij maakt daarbij echter tevens duidelijk met welk paspoort die grenzen worden overschreden.

P. A. MARIJNEN

Door het beoefenen van natuurwetenschappen tracht de mens de geheimen van de natuur te ontsluiten. Het kenproces dat hier aan de orde is, vertoont de eigenschappen van elk, kenproces: een subject-object-relatie, waarbij het object zich meedeelt aan het subject, dat – net een eigen inbreng – het object in zich opneemt. Ieder kennen vooronderstelt een mededeelbaarheid van het object.

Hoe zit dat nu in de natuurwetenschappen? Iedere natuurwetenschap probeert ter verklaring van de verschijnselen een theorie op te stellen via een model dat men zich van de werkelijkheid heeft gevormd. Hier komen al de eerste begrenzings aan het licht: een model is altijd een vereenvoudigde voorstelling, een schematisering van de werkelijkheid, nooit de volledige werkelijkheid zelf.

In de fysica, vooral de quantummechanica, ligt de verklaring hoofdzakelijk in het vinden van kwantitatieve relaties, en wat van het model gevraagd wordt, is dat het tot operationele wiskundige formuleringen voert. Daarbij kan het model een eigen leven gaan leiden, en

de band met de oorspronkelijke werkelijkheid kan zeer los komen te staan. In de terminologie van Whitehead wordt het model 'physical reality', terwijl de oorspronkelijke werkelijkheid als 'real reality' wordt aangeduid. In het atoommodel van Bohr-Rutherford is het voor vele fysici niet belangrijk of in de 'real reality' de elektronen in banen rond de kern cirkelen, maar het model laat zich goed gebruiken voor mathematische bewerkingen. Causaliteit wordt niet meer gevraagd. Volgens Bohr toonde Einstein zich tijdens een Solvay-conferentie in 1927 te Brussel tegenover hem diep bezorgd over de mate waarin de causale weergave in ruimte en tijd in de quantummechanica wordt losgelaten. Wat aan mededeelbaarheid van het fysisch object wordt gevraagd, wordt praktisch beperkt tot het kwantitatief formuleerbare.

In de biologie is de situatie anders. Verscheidene soorten van verklaringen zijn hier zinvolle benaderingen van het object. Naast causale verklaringen (waardoor wordt het verschijnsel veroorzaakt) kennen wij teleolo-

gische (waartoe dient het), historische (hoe is de evolutie verlopen), morfologische verklaringen, soms gecombineerd met cybernetische en mathematische verklaringen. Het gevolg is, dat de band van model en realiteit in de regel nauwer is dan in de fysica; de bioloog verwacht een grotere mededeelbaarheid van zijn object. Maar ook hier zijn er grenzen. In de eerste plaats is ieder model weer niet de totale weergave van het object. En vervolgens is er de begrenzing dat iedere verklaringwijze het object slechts beziet vanuit een bepaald idee of invalshoek. De synthese van al deze ideeën moet dan de volledige verklaring vormen.

Er zijn nog meer grenzen aan de mededeelbaarheid. De natuur is zo rijk dat het onmogelijk is alles van haar te doorzien. De geschiedenis van de natuurwetenschappen, vooral vanaf 1600, vertoont een steeds dieper doordringen in haar geheimen. Maar tegelijkertijd blijkt de onuitputtelijkheid van de natuur hieruit, dat ieder antwoord op een vraag weer een aantal nieuwe vragen oproept. Dit is het avontuur van de natuurwetenschap: men komt er nooit mee klaar. Een van de gevolgen is de steeds toenemende uitwaaiëring in deelgebieden en de steeds verdere specialisatie. Dit brengt een nadeel met zich mee: men overziet het geheel niet meer, en het oude ideaal van een eenheid van alle wetenschappen is onbereikbaar geworden. De vraag is zelfs of met de in feite bestaande veelheid en de zeer gevarieerde denkwijzen en verificatiemethodieken het streven naar deze eenheid reëel is. Men zou veeleer moeten streven naar een harmonie van kennis. Hiermee wordt bedoeld dat de conclusies die op de verschillende denkerterreinen resulteren, niet met elkaar in tegenspraak mogen zijn en gesynthetiseerd moeten kunnen worden. Als er een tegenspraak zou zijn tussen die conclusies, dan moet er ergens een fout zijn gemaakt. De controverse bij voorbeeld 'evolutie of schepping' berust op een dergelijke denkfout: hier worden de taalspelen van twee denkniveaus door elkaar gehaald en twee begrippen tegenover elkaar gesteld die niet tegengesteld zijn aan elkaar.

Er is nog een laatste grens van het mededeelbare: natuurwetenschap staat in de gemeenschap der mensen, en haar werkmethoden en resultaten moeten op zichzelf genomen voor ieder toegankelijk zijn. Maar dan moet de gemeenschap een klankbord kunnen vormen en hiervoor is weer enige vertrouwelijkheid met de natuurwetenschap vereist. Dit lijkt een vicieuze cirkel, maar is het toch niet. Anders zou men de natuurwetenschap aan niemand kunnen leren. De natuurwetenschap zal met de maatschappij tot een samenspel moeten komen, zonder aan haar methodiek en eigen aard te verzaken

M. JEUKEN

Natuurkunde heeft de reputatie van een moeilijk vak. Haar onderwerpen zijn wel interessant, maar het kost spoedig veel inspanning om de draad van een natuurkundige redenering te blijven vasthouden.

Waar ligt dit aan? Doordat de ontwikkeling

van een natuurkundige redenering geruime tijd langs twee sporen tegelijk plaatsvindt, die niet evenwijdig aan elkaar blijven voortgaan. De denkactiviteit over een natuurkundig onderwerp begint gewoonlijk in het beeld-denken (men leze hierover het artikel Denkpsychologie in deel 6), dwz. aan de hand van een voorstellingsreeks die wij in ons bewustzijn oproepen. Maar het slot van de geslaagde denkactiviteit ligt in het verbale niveau: het is de afsluitende formulering van een natuurwet.

Er is dus onderweg een overstap nodig geweest van het voorstellingsdenken naar het verbale, begripsmatige denken. Bij hen die aanleg voor natuurkunde hebben, vindt deze overstap moeiteloos plaats. Als zij beginnen met de voorstellingen te verbaliseren, blijven aanvankelijk de voorstellingsreeksen en de verbale denkreksen naast elkaar lopen. Maar geleidelijk aan krijgt het verbale denken de prioriteit. Het kan zijn dat het verbale denken zelf leiding gaat geven aan de voorstellingsreeksen, die zo haar zelfstandigheid verliest, of dat de voorstellingsreeksen geheel ophoudt en men alleen met logisch denken (en rekenen) verder gaat.

Zij die niet de prioriteitsoverstap volbrengen, lopen gewoonlijk vast; zij kunnen niet tot de formuleringen komen die aansluiting geven op het gehele natuurkundige systeem. Binnen een fragment van de natuurkunde kan het voorstellingsdenken nog wel eens tot juiste conclusies leiden. Maar de generalisatie, die zo kenmerkend is voor de totaliteitsstructuur van de natuurkundige wetenschap, wordt niet bereikt.

Een tweede mogelijkheid ligt in de natuurkundige taal. Een uiteenzetting over een natuurkundig onderwerp aan matig geschoolden begint meestal in termen van de gewone omgangstaal. In de loop van de uiteenzetting verandert de betekenis van de woorden van de dagelijkse gebruikswaarde naar een bepaalde natuurkundige aanduiding. Dan mogen de woorden alleen nog in een beperkte zin gebruikt en opgevat worden. Een studerende die de woorden volgens de omgangstaal blijft opvatten, kan de redenering dan niet meer bijhouden.

Hierbij komt nog de moeilijkheid van de wiskundige vorm waarin de natuurwetten uiteindelijk gebracht moeten worden om er verder mee te werken. Het vereist een vertrouwelijkheid met de natuurkundige symboliek en met de wiskundige techniek om de uiteenzettingen op te nemen.

De moeilijkheden komen sterk naar voren bij de beoordeling en bij de samenstelling van een natuurkundig artikel voor een encyclopedie. Want naar haar aard richt een encyclopedie zich tot een groot publiek. Het artikel mag daarom niet volstaan met een beschrijving in wiskundige vorm. De auteur moet beginnen met een kenschetsing van het onderwerp in de omgangstaal. Maar het artikel moet de lezer wel naar de wiskundige eindvorm brengen; anders geeft het te weinig informatie over de tegenwoordige natuurkundige beschouwingswijze.

R. L. KRANS

voorzichtig bij betrokken worden. Toegespitst op de kunst: in het labrynt van stromingen, vernieuwingen, ideeën en concepten die de kunst vooral sedert de jaren zestig opleverde, heeft de Winkler Prins-redactie zonder twijfel een ongewoon dappere wegwijzer voor de dolende geplaatst. En daarom alleen al is een artikel uit de WP nú – bijv. op het gebied van de moderne kunst – als literaturopgave wetenschappelijk gezien niet zelden een aanbeveling.

ADELINE M. JANSSENS

● Vos rêves les plus audacieux

Hartelijke groeten en mijn beste wensen, aldus geformuleerd: 'la réalisation de vos rêves les plus audacieux'.

R. WIARDA

● Geen overbodig werk dus

Van de ervaringen die ik bij mijn medewerking aan de zesde en aan de zevende druk van de GWP heb opgedaan, wil ik er hier graag twee noemen. De eerste is dat men in encyclopedische kennis van de eigen rubriek, ook na jaren van studie, nog steeds te kort schiet. Dit is natuurlijk geen nieuwe ervaring: wie studeert is zich van zijn tekorten altijd wel bewust. Nu echter namen deze een heel concrete vorm aan. Mijn rubriek omvatte twee historische gebieden, welomschreven, maar samen behoorlijk uitgebreid. Er werd dus veel gevraagd doch, wetenschappelijk gesproken, niet overvraagd. Wel dreef de vraag mij meer dan eens naar uithoeken van mijn terrein, waar ik een klok had horen luiden, maar ook niet veel meer. Geen overbodig werk dus. En dan liet de redactie, bij nader inzien, achteraf wel weer eens iets vallen, hetgeen als het goede recht van haar beleid, ook om de ruimte, erkend dient te worden. De medewerker was intussen toch niet nutteloos aan het zoeken naar de klepel gezet. De tweede ervaring hangt samen met een onoplosbare moeilijkheid eigen aan alle geschiedschrijving. Een encyclopedie heeft de eisen van exactheid, korthed, maar ook die van volledigheid en zo groot mogelijke duidelijkheid te stellen. Aan de eerste twee van deze vier is redelijk te voldoen. De echte moeilijkheden schuilen in de twee andere eisen. Hier worden keuze en oordeel gevraagd: ontstaan, zin en strekking van historische feiten, betekenis en invloed van historische personen dienen in het licht gesteld. Feiten zijn echter niet altijd exact en de betekenis van personen en stelsels is niet vaak met een enkel woord te karakteriseren. Vandaar dat de medewerker – en hoe zal dit bij de redactie zijn? – zich even beschaamd als verrijkt en opgelucht voelt wanneer het laatste deel van de nieuwe druk eindelijk is afgesloten.

J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK

185 000 ponskaarten

1436 auteurs

17 000 000 woorden

4000 medewerkers: binders, boekhouders, boekverkoopers, clichémakers, computeroperators, correctoren, documentalistes, drukkers, fotografen, illustratoren, kopijtypistes, lithografen, magazijnbedienden, orderbehandelaars, papiermakers, secretaresses, zettters enz.

350 000 externe telefoongesprekken

en ... 500 000 kopjes koffie.

het geheime recept van een encyclopedie

Een encyclopedie wordt door wandelende encyclopedieën gemaakt, dat is een gangbare voorstelling van hoe wij werken. Zo is het natuurlijk niet. In werkelijkheid gaat het veel spannender toe. Stel u voor: met elkaar een boek van een meter dikke maken. We geven u daarom een blik in onze keuken en dat is geen gewone keuken.

'Zomin als de fijnste boter, het zuiverste meel en verse eieren op zich de lekkerste cake opleveren, zomin ontstaat een encyclopedie uitsluitend door eminente bijdragen van specialisten. Mensen denken wel eens dat een encyclopedie gemaakt wordt door artikelen van deskundigen alfabetisch aan elkaar te rijgen. Maar een encyclopedie van klasse is haute cuisine, het geheim van de kok,' aldus Tillymarijn Mengelberg, hoofd van de Winkler Prins-redactie.

Het geheim van de kok berust bij de redactie. Deze bepaalt de formule en stijl van de encyclopedie, de verdeling van de stof over alfabetisch gerangschikte trefwoorden, zodat vrijwel alle wetenswaardigheid opzoekbaar wordt. Zij kiest de auteurs om de artikelen te schrijven en bewerkt die artikelen tot een homogeen geheel: het boek dat een meter dik is. Maar zoals een kok voor zijn ingrediënten afhankelijk is van bijv. een molenaar, voor zijn afzet van een verkoper en voor het vervoer van ezelrijders, vrachtrijders of wie dan ook, zo is ook de redactie afhankelijk van talrijke anderen.

Afhankelijk

Zonder die anderen zou u uw encyclopedie niet hebben gekregen. Een greep: secretariats-, archief-, keuken-, documentatiemensen, degen die de 'kantoorbehoefte' beheert, kopijtypistes, zettters, grafische vormgevers, correctoren, boekverkoopers, expeditieus. Sommigen van hen doen meer, anderen minder encyclopedisch gespecialiseerd werk. Van sommigen zult u zich gemakkelijk kunnen voorstellen wat hun werk en hun relatie tot de encyclopedie omvat, van anderen minder. Wat niet wegneemt dat ook de minder gespecialiseerde werkers aan de encyclopedie zich wel degelijk betrokken voelen bij hun speciale produkt: een intellectueel gebruiksvoorwerp.

Ik praatte met Barbara Zentveld, vijf jaar werkzaam op het Winkler Prins-secretariaat, waar ze zich wat de zevende druk betreft met name bezighield met het sorteren en verzenden van de stencilproeven (een tussenstadium tussen redactionele kopijbewerking en zetproeven) en met de sortering en interne verspreiding van de door auteurs ingeleverde kopij. Het geeft haar een tevreden gevoel, thuis een encyclopedie in de kast te hebben.

'Daar heb ik aan meegewerkt. M'n dochter van negentien en m'n zoon van veertien gebruiken de encyclopedie. Soms kunnen ze iets niet vinden en dan zeg ik: kijk hier of daar maar eens. Want als je aan een encyclopedie werkt, krijg je meer inzicht in hoe hij in elkaar zit. – Ik vind de encyclopedie belangrijk voor de ontwikkeling en zo. Ik vind dat iedereen 'm zou moeten hebben!'

Op mijn vraag of hij niet te duur is voor 'iedereen': 'Ach, er zit een hoop werk in, Akke. Als je ziet hoe vaak een artikel heen en weer gestuurd moet worden voordat het rond is...'

Barbara suggereert dat de encyclopedie een hoop werk is ten bate van de ontwikkeling van iedereen. Bij het jubileum 100 jaar Winkler Prins (1970) heette het: democratisering van kennis. Hoe je het ook noemt, feit is dat als je bij een encyclopedie werkt je ervan uitgaat dat de mensen nieuwsgierig zijn, dat ze van alles willen weten, dat ze behoefte hebben aan veel gegevens: dingen die grappig of handig zijn, maar ook gegevens die hen helpen een eigen beeld te vormen van de wereld, de samenleving, de geschiedenis. Gegevens die hun kennis vergroten, hun ideeën verrijken en veranderen, hun gevoelens door fundering of herkenning verdiepen.

Hoeveel water in het IJ?

Als je bij een encyclopedie werkt, merk je dat mensen de gekste dingen willen weten. Dagelijks krijg je brieven en telefoontjes met de meest verrassende vragen. Zo had ik eens iemand aan de lijn die vroeg of ik even wou vertellen hoeveel kubieke meter water er in het IJ in Amsterdam 'zit' en die verontwaardigd reageerde toen ik dat niet meteen kon spuien. En ik voelde me nog schuldig ook. Het beroep op je wandelende encyclopedie-zijn is namelijk ten dele terecht, zodat je niet altijd meteen weet waar je de grens moet trekken van wat tot je parate kennis moet horen.

Wat willen de mensen zoal van ons weten? De correspondentiemappen van de redactie krioelen van de vragen:

'Mijne Heren van de Redactie, Ik zou u willen vragen of u mij informatie en plaatjes zou willen sturen over de hersenen en wat erbij hoort. Ik zit namelijk met 'n werkstuk dat moet voor 9 april klaar zijn. Zou u mij die informatie vlug willen sturen als u er wat over hebt. Bij voorbaat dank' (brief van een scholier).

'In verband met een artikel dat ik thans voorbereid interes-

seert het mij te weten wat de huidige opinie is over "vooruitgang" (...). Het deel met de letter V staat helaas nog niet in mijn boekenkast. Kunt u mij een fotokopie van het artikel dat daarvoor – onder het woord Vooruitgang – wellicht reeds is geschreven toezenden?' (brief van een hoogleraar).

Als je bij een encyclopedie werkt, merk je dat er mensen echt met de encyclopedie leven.

'Als vader van in Brazilië opgroeiende kinderen en als grootvader van in Brazilië geboren kleinkinderen zou ik graag mijn standpunt willen blijven ophouden dat het Nederlandse volk tot de meest ontwikkelde volken behoort. Hiertoe gebruik ik dikwijls mijn Winkler Prins...' (uit een brief aan de redactie).

Encyclopedist, een vak

Dat de redactie, met afdelingen in Amsterdam en Brussel, een idee over de te produceren encyclopedie opstelt, dit omzet in concrete trefwoordenprogramma's en vervolgens adviseurs en auteurs uitnodigt, is snel gezegd, maar het is een operatie die in eerste opzet anderhalf jaar heeft geduurd. En dan komt de kopij binnen – hopelijk op tijd. Na de administratieve gepasseerd te zijn belandt die kopij dan op de bureaus van de redacteuren. Deze moeten de artikelen beoordelen: of ze niet te kort of te lang zijn, of ze in de opzet passen, of ze geen overlappings met andere stukken bevatten, of ze zijn geschreven op een manier die aansluit bij de stijl die in de encyclopedie wordt gebruikt, of ze voldoende gegevens bevatten (voldoende aspecten, geen onnodige details e.d.) en ten slotte: of een artikel wel goed genoeg is om in de Grote Winkler Prins te worden opgenomen.

Voldoet een artikel niet op alle punten, dan neemt een redacteur contact op met de auteur, die het wel eens moeilijk met ons kan hebben.

Uit onze brieven:

'Over het structuurplan zouden nog maximaal 15 regels kunnen worden toegevoegd, maar alleen als er concrete, zakelijke en vrij definitieve informatie in kan worden gegeven.'

'Kunt u iets toevoegen over de consistentie e.d. van het vlees van tonijn? Of verschilt dit per soort? Volgens mijn ervaring is tonijnvlees, vooral rauw, herkenbaar aan de zeer donkerbruine kleur: geldt dat alleen voor de gewone tonijn? Voorts ken ik tonijnvlees als zeer stug en droog; is dat de reden van het vrijwel uitsluitende gebruik als conserve, of geldt deze kwalificatie ook alleen voor de gewone tonijn?'

'Verder heb ik getracht de laatste zin "objectiever" te maken. Uw formulering impliceert dat een kritische vakwetenschappelijke instelling sec iemand tot intellectueel stempelt, hoe zijn instelling dan ook verder is. Maar is dát nu niet juist wat de anderen betwisten? En aangezien de inhoud van het begrip intellectueel vaststaat noch meetbaar is, moeten wij – dacht ik – alleen signaleren wat dezen en wat genen vinden.'

Het moeilijkst op te lossen zijn de problemen die rijzen juist doordat de artikelen voor een encyclopedie worden geschreven. Wat is immers een encyclopedie: niet een boek waar 'alles' in staat, maar toch wel een boek dat over allerlei op z'n minst de weg wijst (bijv. naar andere boeken). De vele onderwerpen, waarover je alleen al een heel dik boek kunt schrijven, moeten zo beknopt en toch zo volledig mogelijk worden behandeld, dat sommige auteurs er geen raad mee weten. Ze schrijven je dan bij voorbeeld:

'Ik ben me wel bewust dat het stuk beslist te lang is geworden, maar het is voor een vakgeleerde altijd bijzonder moeilijk, beknopt te schrijven over een belangrijke vakgenoot, zodat ik dit liever aan u overlaat, te meer daar ik weet dat u nu een ongelofelijke techniek in het inknopen hebt ontwikkeld.'

'Tenslotte kan ik niet nalaten om i.h.a. te zeggen dat het onderwerp zo uitgebreid is, dat het onmogelijk is om er anders dan fragmentarisch over te praten. Als ik het artikel tenminste in deze zin mag opvatten dan geloof ik overigens dat u er geen al te grote misstap mee begaat.'

Tja, denk je dan. Zou het nou echt niet anders kunnen? Zou dat onderwerp niet effectiever te behandelen zijn dan als een 'geen al te grote misstap'? Je gaat ervan uit dat het móét kunnen – ten slotte moet immers alles in die twintig delen kunnen worden gepropt – en dan ben je bezig met het moeilijkste en uitdagendste aspect van het redactiewerk, tegelijk het aspect waarbij je het meest vakman bent: encyclopediemaker.

De zenuwknopen

Encyclopedieën maken is niet alleen teksten verzamelen en schrijven, het is ook organiseren. De uitgevers onder wie de naslagwerken ressorteren, en het hoofd van de Winkler Prins-redactie houden samen heel wat touwtjes in handen.

Maar er zijn nog andere zenuwknopen in de organisatie, bij voorbeeld aan het begin en het eind van de kopijstroom: secretariaat annex administratie respectievelijk de produktieafdeling. Wat er op het secretariaat gebeurt is letterlijk onbeschrijfelijk, omdat het zo'n opeenstapeling van werken en werkjes is – die duizenden brieven en telefoontjes gaan alle via het secretariaat. Als buitenstaander ontdek je het bestaan van sommige bezigheden pas als ze een keer stagneren. Het hoofd van het secretariaat, Maruska Balabréga, ken ikzelf het beste als door de gangen rennend en telkens strenge toespraken houdend over dat ik m'n kopij vooral op tijd moet inleveren. Ze heeft het erg druk.

'Af en toe kan ik iedereen wel om de oren slaan, maar ik hou van drukte, ik wil niet de hele dag op een stoel zitten. Het werk wordt een deel van jezelf, je raakt eraan verslingerd. En ik kan me hier helemaal uitleven, er een eigen winkel van maken. – En dan al die dingen die nog moeten,

maar die niet zoveel haast hebben als de meeste andere. Alles wat ze aan me vragen, van paperclips tot kopijmappen, hadden ze al eergisteren willen hebben. Maar ik begrijp jullie (de redactie) zo goed. Er wordt op de knop gedrukt. Dat is de eeuwige ellende: Elsevier is een bedrijf.'

De achtbaan van de kopij

Als de kopij in Nederland en België haar lange loop heeft genomen langs de assistent-redacteuren, de redacteuren, langs kopijtypistes, in stencilvorm langs de auteurs alsmede de hoofdredactie, adviseurs en controlerende instanties, opnieuw langs de redactie en vervolgens de correctie, dan komt ze voor het eerst op de produktieafdeling, een andere zenuwknop in huis. De Grote Winkler Prins wordt hier verzorgd door produktieleider Joop Vermeer en zijn assistente Geri Brandjes. Geri is laconiek. Ze rent niet door de gangen, ze snelwandelt. Ze is heel vriendelijk. En ook een duizendpoot. Ze schakelt tussen het Winkler Prins-apparaat, de afdeling inkoop, de zetkerij, drukkerij en binderij. Met het secretariaat en het hoofd van de redactie verzorgt ze de planning: het tijdschema. Ze zorgt dat het aantal regels van de zetkopij wordt geteld en bij de zetker terechtkomt, dat de gezette kopij naar de correctie gaat, en weer terugkomt op de produktie en vandaar met illustraties en al in de 'opmaak' belandt.

Heeft Geri het gevoel dat ze voor haar leeftijd (midden twintig) een bijzondere baan heeft? 'Ik heb gefoet dat de produktieleider me zo zelfstandig heeft laten werken toen ik alles zo'n beetje had geleerd; ik heb wel een cursus aan de Grafische School gevolgd. Met m'n leeftijd heb ik nooit veel last gehad. Wel met het feit dat er in de grafische wereld weinig vrouwen zijn en kritiek van hun kant niet wordt geaccepteerd. Ik ben er wel harder door geworden. — Ik ben erg enthousiast over m'n werk, vanwege het contact met de buitenwereld en de variatie: de ene na de andere ramp kan gebeuren. Bij voorbeeld: het artikel Quantummechanica is geloof ik wel zes keer opnieuw gezet en toch mag dat geen oponthoud geven. Of er is ineens niet voldoende papier op de drukkerij.'

Tussen twee haakjes: het papier waarop de GWP wordt gedrukt wordt speciaal 'aangemaakt' door de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek NV en gaat dan ook de geschiedenis in onder de naam GWP-papier.

En dan nu . . . de objectiviteit

'Objectiviteit is het open etaleren van de feiten en meningen. Het is het tegenovergestelde van betutteling. Ik geloof in de

in de geest van zijn tijd. In de letterlijke zin van dat citaat zijn wij zeker objectief.'

Piet Marijnen is hoofd van de sectie geesteswetenschappen. Hij is een beetje doof als hem om afge-redigeerde kopij wordt gevraagd, maar kan hartelijk lachen om een flusterend verteld grapje. Over objectiviteit heeft ook hij iets te berde te brengen: 'Ik geloof in de objectiviteit van de wetenschap, omdat eerlijke wetenschapsbeoefening inhoudt: voortdurend en onbarmhartig in samenspel met anderen je eigen (denk)werk aan kritiek onderwerpen, altijd bereid zijn af te breken en opnieuw te beginnen. Dat is het klimaat van de wetenschap, waarvan ook een Winkler Prins doortrokken is. Een hogere instantie is er niet (en het is dus ten slotte toch een geloof). Ja, Jan Romein heeft wel gelijk, als hij zegt dat slechts hij objectief is die schrijft in de geest van zijn tijd. Objectiviteit is geen vast gegeven, nog minder het monopolie van een bepaald individu, maar iets dat wordt, nl. veroverd wordt door alle subjectiviteit heen in een onafgebroken proces, waarbij de gehele wetenschappelijke wereld betrokken is. Waar het voor mij in de praktijk op neerkomt is: niets onderdrukken, niets propageren.'

Het andere oog

Jan van den Berg, Bram Dekker en Eric Mol zijn al jaren onze correctoren, al heten ze officieel allang niet meer zo, maar 'kopijvoorbereider', dwz. voorbereiden voor de zetkerij.

'Wij proberen eraan mee te werken dat de kopij goed gezet kan worden. Kijk, als jij binnen komt rennen en zegt: in de literatuuropgave bij Lancet is Wildenstein niet van 1923 maar van 1924, dan zorgen wij dat de zetler op een duidelijke manier 1924 onder ogen krijgt.'

Hier tussendoor mag ik de lezer vertellen dat hun werk makkelijker klinkt dan is: sommige stukken kopij worden ontsierd door wijzigingen en aanvullingen in vijf handschriften, vierkleuren ballpoint, twee viltstiftpijlen alsmede een potloodaan-tekening van welke de corrector niet weet of hij serieus bedoeld is of een geheugensteuntje voor de redacteur. Jan heeft de redactie zelfs eens een diavoorstelling gegeven van onze voor hem en de zetler meest voorkomende onduidelijkheden.

'Corrigeren doen wij allang niet meer in de zin van letter-teken voor letterteken vergelijken met de originele kopij. Dat doen een stuk of tien free lance correctoren die thuis werken. Pas als hun werk af is komen wij in actie. Wij lossen de door hen aangestipte problemen op en kijken verder met dat andere oog. Wij letten op uniforme spelling (de ene auteur schrijft Afrikaanse namen met -u-, de andere met -oe-), op wat technisch mogelijk is (wortel drie in een wiskunde-artikel kan niet worden gezet, daarvan moet een cliché ge-

maakt) en dat soort dingen. Wij attenderen de redactie op overlappingsen e.d. tussen artikelen en foto-onderschriften.'

Het beeldend element

De illustratieredactie is altijd al hip geweest. Ze zitten bij elkaar in een heel grote kamer met heel veel platen, plaatjes, dia's, schema's, zowel aan de wand als op de bureaus. Ze beginnen als ik ze kom interviewen onmiddellijk over hun saamhorigheidsgevoel. Han Brugge vertelt me dat zo gauw een kopij-traject is gestencild ze aan de gang gaan met het inzamelen van het illustratiemateriaal. Een groot foto-archief staat hun ten dienste. Ze bespreken hun voorstellen met de redactie en gaan dan aan het bellen en schrijven om foto's enz. te bemachtigen. Ze bereiden foto-onderschriften voor. Leuk vinden ze de 'rijstebrijbergen' waar je doorheen moet worstelen (tenminste, het gevoel daarna, als je wel tevreden bent over het resultaat), met name als het gaat om het voor de encyclopedie vereenvoudigen van ingewikkelde tekeningen e.d. Dat is een belangrijk aspect van hun taak, daar 'functionele' illustraties, dwz. de tekst verduidelijkende afbeeldingen, schema's, tekeningen enz., een belangrijke plaats innemen. Deze staan in de GWP meer op de voorgrond dan verluchtende prenten.

Jacques van den Bos is het hoofd van de lay-out-afdeling. Hij verzorgt in het algemeen de typografie van de naslagwerken, bepaalt de zet- en bladspiegel, het letterbeeld (de soort letter), de menging van de letter (vet, cursief) en de compositie van een bladzijde: de verhouding en de plaatsing van tekst en illustratie. Voor de GWP heeft hij de meer gecompliceerde illustraties verzorgd. Ook het WP-Jaarboek wordt door hem vorm gegeven.

'Ik ben geen groot artiest, maar wel een goed grafisch vakman. En ik moet zeggen, de WP-redactie haalt mij erbij. Ze zeggen: probeer 't. Laat mij eerst maar letters in het vlak gooien, stoeien met verticalen en horizontalen. Juist op het vlak van de vorm is — in tegenstelling tot de te beredeneren tekst — niet alles van tevoren in een afgerond vakje te plaatsen. 't Is zien en doen. Eerst het ontwerp, na het ontwerp kunnen we het dan bespreken. Ik kan er van tevoren nu eenmaal niet goed over praten.'

Individueelisme en normalisatie

De meningen van mensen van andere Elsevier-afdelingen over de Winkler Prins-redactie lopen uiteen van 'altijd maar feestjes' tot 'steltte individualisten'. Iedereen is het er echter over eens dat de meest individualistische Nora Roos is, redactrice geneeskunde, biologie en wiskunde. Het kleinste schrift, de meeste en langste telefoongesprekken, het grootste uithoudingsvermogen in discussies en op vergaderingen, de allerlaatste om op het allerlaatste moment nog verduidelijkende wijzigingen aan te brengen in een tekst en nooit, nooit is ze tevreden over het resultaat: voor haar is het betere niet de vijand van het goede. Haar zorgenkind is de geneeskunde:

'Je moet in artikelen over ziekten geven: de symptomen, eventueel de incubatietijd, de mogelijke oorzaken en geneeswijze. Ik probeer dan steeds in gedachten te houden dat het gevaar bestaat dat mensen zelf gaan meedokteren aan de hand van een artikel. — En dan: hoe moet je schrijven dat sommige ziekten in bepaalde gevallen moeilijk te genezen zijn? Toch moet je eerlijke voorlichting geven. Daarbij komt bij voorbeeld ook nog dat veel van wat in de publiciteitsmedia als zeker wordt aangegeven, bij voorbeeld een kankeroorzaak, in de medisch-wetenschappelijke wereld alleen nog maar als mogelijkheid wordt beschouwd.'

Daarnaast heeft ze met medische artikelen nog heel andere problemen. Deze vallen samen met de materie die Ru Lankester, hoofd van de bètasectie van de redactie (natuurwetenschappen), ook bezighoudt, en daar gaat hij, Ru, geheel geconcentreerd op zijn thema. Ik bied geen weerwerk, noch verzin ik uitvluchten. Ik weet dat hij er als een buldozer overheen zal gaan (maar ook dat hij geen underdog kwaad doet). En het gaat om een interessant encyclopedisch probleem:

'De medicus spreekt van bicarbonaat, de chemicus van natriumwaterstofcarbonaat en de huismoeder van zuiveringszout. Ze bedoelen allemaal hetzelfde, alleen gebruikt de één een verouderde, maar in zijn vak nog veel gebruikte term, de andere een officiële term. Hier ligt een specifiek bèta-probleem. In de geografie heb je ook met naamsveranderingen

te maken. Een land krijgt bij voorbeeld een andere naam, de kranten nemen de nieuwe naam over en deze burgert in. Maar in de natuurwetenschappen blijft, als een bepaalde naam door een nationaal of internationaal besluit officiële status heeft gekregen, de oude naam in bepaalde beroeps-sferen leven, waardoor de algemene invoering van de officiële naam wordt vertraagd. In onze artikelen willen wij zo modern mogelijk zijn. Toch moeten we in bepaalde artikelen oude namen handhaven, anders begrijpt niemand waar je het over hebt. Neem bij voorbeeld de eenheden. Tot ongeveer 1965 was er op het gebied van de meeteenheden een vrij grote spraakverwarring. Er werd een half dozijn eenhedenstelsels gebruikt, én mengvormen daarvan. Toen werd in internationaal overleg het *Système Internationale d'Unités* (SI) tot enig officieel erkend eenheidensysteem verheven. Dat betekende dat bekende eenheden als de calorie, de atmosfeer en de paardekracht in de ban zouden worden gedaan. Toen wij in 1964–1965 met het redigeren van de zevende druk begonnen, waren deze ontwikkelingen nog niet te voorzien; in ons artikel Eenheden maken wij nog een duidelijk voorbehoud.

Met betrekking tot de symbolen geldt een zelfde problematiek. Zie ons artikel Symbool. Op het moment dat dat stuk in afsluiting was, was er net een internationale conferentie over de wiskundesymbolen in Washington. We hebben met een Nederlandse afgevaardigde getelefoneerd en nog op het allerlaatste moment, in het opmaakvel, de nieuwe gegevens verwerkt.'

Enzovoort. Na nog een uurtje college vlucht ik en bedenk dat de op de redactie spreekwoordelijke hardnekkigheid van het duo Nora-Ru een reële basis heeft: ze leggen hoge standaarden aan.

Het schone en het goede

Bij Nettie Klaver ben ik me wel zeer bewust van mijn rare positie als interviewer: aangezien ik al vrijwel de hele zevende druk lang bij haar op de kamer zit, weet ik het antwoord op elke vraag al. Maar de nieuwe rolverdeling van geïnterviewde en interviewer geeft na enige moeite om erin te kruipen toch wel verrassingen. Nettie is hoofd van de alfasectie van de redactie (kunsten en geografie). Dat ze van haar werk houdt, wist ik. Maar:

'Ik vind het heerlijk. Vrijwel ieder stuk op zich is leuk als je erin gaat verdiepen. Je gaat je voor veel interesseren dan je dacht dat mogelijk was. Je krijgt natuurlijk wel beroepsmissvorming in dit werk. Niet alleen denk je bij het lezen van de krant: dat had wel korter gekund, dat staat in de vorige alinea ook al, maar je denkt ook telkens: kan ik met wat ik lees nog iets doen? Kan ik in het stuk letterkunde bij het artikel *Zweden* nog kwijt dat Johnson en Martinson de Nobelprijs hebben gekregen? — En de jonge creatieve talenten zijn zo actief! Ze schrijven aan de lopende band nieuwe boeken, waarvan de titels moeten worden bijgehouden, hun kunst evolueert in een andere richting dan waarin ze begonnen en daar ren je dan maar weer achteraan. Ook merk je in deze sectie wel dat de kunst toch nog vaak als een luxe wordt beschouwd. Niemand twijfelt eraan dat de *Compositae* uitvoerig behandeld moeten worden, want dat is wetenschap, maar de kunst? Die moet soms nog wel verdedigd worden.'

Piet Marijnen, al aan het woord geweest, vraag ik naar het specifieke van het redigeren van de theologie.

'De theologie is een wetenschap, maar neemt natuurlijk een specifieke plaats in, in het geheel der wetenschappen. Maar vooral de snelle evolutie in het godsdienstig denken juist sinds begin jaren zestig, dus parallel aan de looptijd van de zevende druk. . . . Het is erg moeilijk om in die snelle stroom iets vast te leggen. En ik moet zeggen, ik ben wel verbaasd dat dingen die ik twintig jaar geleden voor onmogelijk had gehouden, nu mogelijk blijken. Ik ben er erg blij om dat deze stroom is losgebroken.'

Geeft deze ontwikkeling conflicten? Met auteurs, of in de vorm van boze brieven van lezers?

'Opvallend weinig. Maar dat ligt misschien aan de manier waarop het gebracht wordt, voorzichtig. Ja, ik heb inderdaad noch van conservatieve, noch van zeer moderne zijde nauwelijks echte kritiek onderhouden. En de lezers, ach, daarvan krijg je zo spaarzaam reacties. Ik vat dat maar als een compliment op, zeker gezien het feit dat er geen "volkje" zo gekwetst kan zijn als juist theologen en godsdienstig geïnteresseerden. Ik krijg soms wel bijzondere reacties. Zo heb ik eens correspondentie gehad met een mevrouw en dat vond ik wel een beetje ontroerend. Ze schreef op een gegeven moment zoiets als "U bent een zachtmoedig mens en de zachtmoedigen zullen de aarde beëren".'

Akke van der Meer

Een kijkje in de redactie-bureaus van de Grote Winkler Prins. Hierboven: de redactie in Brussel; hieronder: de redactie in Amsterdam.

encyclopedie als wapen in de strijd tegen vooroordeel: laat ieder zich een eigen oordeel kunnen vormen op grond van zo breed mogelijke informatie. Ik voel daar een roeping. Als wij uiteenlopende standpunten eerlijk geven, zonder terughoudendheid, dan móeten de mensen een eigen mening vormen, ze kunnen ons nooit napraten omdat wij niet één bepaalde mening verkondigen. Meer dan welk medium geeft de encyclopedie vrije keuze. Bij tv kun je uit twee netten kiezen, je krijgt onvermijdelijk in hoge mate voorgeselecteerde informatie; bij een encyclopedie kun je naar vrije keuze aan de hele kosmos ruiken, je oriënteren op alle wetenschaps- en cultuurgebieden en op de theorie die aan alle praktijk ten grondslag ligt,' vindt Tillymarijn Mengelberg, hoofd van de Winkler Prins-redactie. Ze kan je het gevoel geven dat encyclopedieën maken het leukste en belangrijkste is wat je überhaupt kunt doen.

Ben Hummel, historicus, hoofd van de gammasectie van de redactie (menswetenschappen) en eind-redacteur van het WP-Jaarboek, zegt voorzichtig over objectiviteit:

'Je streeft ernaar. Als je alle feiten geeft over een bepaald onderwerp, ben je dan objectief? Je bent wel onwetenschappelijk, want je hebt ze niet geselecteerd op hun belang. Feiten moeten worden toegelicht, in het kader van hun tijd, plaats enz. geplaatst. Objectiviteit is de lezers zoveel mogelijk relevante informatie geven die hen bovendien in staat stelt een oordeel te vormen over de zaak of persoon én hen helpt aan een richting waarin zij verder zouden kunnen zoeken. Jan Romein zei: objectief is slechts hij die schrijft

